

INHOUDSOPGAVE

Atheïsme revisited <i>LOEKI FERINGA</i>	2	Leo Polak, 'Deze David der vrije gedachte' <i>JAN BONTJE</i>	12
Frank van der Goes over Multatuli, vrijdenkers en religie <i>RON BLOM</i>	3	Reisgids van onze bovenkamer. Recensie <i>FLORIS VAN DEN BERG</i>	15
Woestijngeloof <i>ANTON VAN HOOFF</i>	6	Signalering. Bespreking de As 172 <i>FRANS BIJLSMA</i>	16
Tien geboden in drievoud <i>PAUL HOPSTER</i>	7	Lezers reageren	17
Nederland <i>HANNIE VAN DER LECQ</i>	8	Godsdienstvrijheid? Dat bestaat niet! <i>JAN BONTJE</i>	18
Wanen in de gezondheid Vrijdenkersdag 2011	9	In memoriam Annie de Lobel	18
Geneeskunde <i>JAAP VAN DEN BORN</i>	10	Ook weg met besnijdenis <i>ANTON VAN HOOFF</i>	19
Religie sterft uit <i>ANTON VAN HOOFF</i>	11	Het blijft moeizaam Een impressie van de ALV <i>ENNO NUY</i>	19
Embargolijk <i>LEON WECKE</i>	11	Toch iets goddelijks? <i>HANS KOEKOEK</i>	20

De illustratie op de voorpagina en pagina 10 werd geplaatst met goedvinden van Wout Wagemakers. Wilt u er meer over weten? Laat u verrassen en bezoek www.kwakzalvertje.nl

Atheïsme revisited

LOEKI FERINGA, Utrecht, lid initiatiefgroep Utrechts Platform voor Levensbeschouwing en Religie (UPLR) en docent/trainer binnen het Humanistisch Verbond

In de achterliggende weken heb ik een emaildiscussie binnen de gelederen van De Vrije Gedachte gevolgd. En daarin gelezen over islamhaat / religiehaat. Haat is een negatieve emotie. Aan haat zitten mijns inziens flinke irrationele kanten. Hij is massief en laat geen nuancering toe. Hij gijzelt - maakt niet vrij. Ik wil echter niet met haat leven. En mijn opvatting van vrijdenken is er niet een van haat tegen wie of wat dan ook. Ik pleit ervoor geen vijandbeelden te koesteren. Het leidt tot spanning, tot uitsluiting. Het is vrijdenken onwaardig.

Religiekritiek: prima! Maar dan volgens kritiekregels: onderbouwd met feiten en argumenten. Op een vrije en waardige manier geformuleerd. En alertheid op de scheiding religie-staat kan niet vaak genoeg worden bepleit. Religies dienen geen uitzonderingspositie in te nemen - geen extra rechten te hebben. Op geen enkele manier.

Ook ik ben blij met de term "opleggerij" van Rudolf de Jong. En met de opvatting dat we slechts in verzet dienen te komen als van opleggerij sprake is. (Het is mooi als er nieuwe terminologie wordt ontwikkeld voor waar we voor staan. Dat verfrist het debat. En doet weer nadenken.) Opleggerij komt niet alleen van religie(s) trouwens. De markt (commercie) en de vele hypes kunnen er ook wat van.

Wellicht kunnen we als vrijdenkers eens wat meer stelling nemen tegen deze vormen van (pogingen tot) opleggerij.

Peter Derkx stelt aan het slot van *De kern van het vrijdenken* (in *God noch autoriteit*): *"Een dilemma waar ik vaak tegenaan loop, is het volgende. Sinds ik mezelf praktisch gesproken als atheïst beschouw, vind ik het echt niet belangrijk meer om over het bestaan of niet bestaan van God en over godsdienst en kerk te debatteren. Nu kan ik mijn energie besteden aan belangrijker zaken. Maar sinds ik me in kringen van humanisten en vrijdenkers beweeg, blij ik het voortdurend over God, godsdienst en kerk te moeten hebben."* Ik heb Derkx dit ook in een bijeenkomst horen zeggen. En het is me uit het hart gegrepen!

Atheïsme geeft ruimte. Laten we de ruimte benutten voor belangrijke zaken. Het

vrijdenken invullen en concretiseren bv. Expliciteren wat het (eigenlijk) is en waar het voor staat. Ik noem maar wat: uiteenzetten welke waarden van belang zijn - deze waarden doordenken - ontwikkelingen eraan toetsen - waarschuwen voor erosie ervan - voorbeelden van *good practice*.

Bert Gasenbeek stelde (ik meen op de Multatuli publieksavond van 8 december 2010) dat vrijdenken de systematische twijfel aan alle dogma's en waarden van welke kant dan ook behelst. Dat het een stellingname tegen de vanzelfsprekendheid van het gelijk inhoudt. Een tegen jezelf in durven denken. En dat is moeilijk genoeg. Wat is dat precies? Hoe ziet dat eruit? Hoe doe je dat? En hoe onderhoud je dat?

Jeroen Hopster stelt in zijn mooie artikel "*Met de blik op oneindig*" in het maartnummer van *De Vrijdenker* (Jrg. 42 nummer 2, maart 2011) dat het eerste begrip in de naam van onze vereniging (atheïsme) wel duidelijk is. *"Atheïsme verworpt (bepaalde praktijken van) het geloof: als er geen theïsten meer zijn, vervalt ook de noodzaak om atheïst te zijn."* Hij stelt dat het voor het humanisme anders is. Het "humanisme is een positieve houding, die zelf invulling behoeft: het bestrijdt niet iets dat er *niet* is, maar vraagt juist om de betekenis van wat er *wel* is".

Ik denk dat atheïsme niet uitsluitend als *bestrijding-van* moet worden gezien, maar dat het evenzeer een positieve invulling dient te krijgen. Atheïsme vraagt eveneens om de betekenis van wat er *wel* is - of kan zijn. Aansluitend aan en onderscheidend van het humanisme.

Frank van der Goes over Multatuli, vrijdenkers en religie

RON BLOM, Dr. R.L. (Ron) Blom, Leiden 1963, is werkzaam bij het Stadsarchief Amsterdam. Hij publiceerde in 2004 een proefschrift over de linkse soldaten- en matrozenbeweging in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog en schreef een boek over de libertair-socialistische partij van Harm Kolthek. Onlangs verscheen van hem en Bart van der Steen *Wij gingen onze eigen weg. Herinneringen van revolutionaire socialisten in Nederland van 1930-1950*. Momenteel werkt hij aan een biografie van Frank van der Goes.

Frank van der Goes (1859-1939) is vooral bekend als één van de bentgenoten van de Tachtigers die zich bewogen rond het daverende tijdschrift De Nieuwe Gids. Daarnaast ontwikkelde deze uit een voornaam geslacht afkomstige assuradeur zich van radicaal, vrijzinnig, sociaal liberaal tot marxistisch sociaal-democraat. Deze heer in de arbeidersbeweging zou zelfs uitgroeien tot de geestelijk vader van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Als vertaler van Das Kapital van Karl Marx gold hij tevens als popularisator van het marxistische gedachtegoed in Nederland. 'Goes', zoals hij door zijn vrienden werd genoemd, bewoog zich als lid van het 'geletterde proletariaat' op het snijvlak van journalistiek, politiek, sociologie en literatuur.

Multatuli en literaire vernieuwing

De beweging voor literaire vernieuwing vond in de tachtiger jaren van de negentiende eeuw aansluiting bij een maatschappelijke beweging voor sociale en kiesrechtvernieuwing. Van der Goes en anderen namen het op voor vervolgde socialisten als Ferdinand Domela Nieuwenhuis, omdat die het koningshuis beledigd zou hebben. Dit leverde *De Nieuwe Gids* nieuwe abonnees op. De vrijdenker en kritisch schrijver Multatuli sprong eveneens in de bres voor Domela Nieuwenhuis. Daarbij distantieerde hij zich overigens wel van de politieke opvattingen van de socialistische voorman, want die vond hij een brug te ver.

Eenmaal socialist geworden betreurde Van der Goes dat Multatuli was afgedreven naar wat hij beschouwde als het anarchisme. Terwijl Multatuli en zijn geschriften uitermate populair waren binnen de Nederlandse arbeidersbeweging, bleef hij op zijn beurt afstand houden van het socialistische gedachtegoed.

Zonder Multatuli is de *Nieuwe Gids*-beweging overigens ondenkbaar. Zijn individualisme, zijn kritiek en rebellie klinken door in het maatschappelijke radicalisme, waar de kolommen van het komende tijdschrift van zullen daveren. Bijna alle Tachtigers hebben nog tijdens Multatuli's leven op de een of andere wijze hun onzagg voor hem uitgesproken. Van der Goes was in 1881 secretaris van de Multatuli-Commissie en zou in 1882, samen met Willem Paap, volop

betrokken zijn bij het Huldeblijk voor deze schrijver.

Zestiger

In 1887 kort na de dood van Multatuli nam Franks zwager Nicolaas de Roever het initiatief om in de gevel van het Multatuli's geboortehuis aan de Korsjespoort 20, een gedenksteen te plaatsen. Onder de aangeschrevenen bevinden zich de volgende vrienden en bewonderaars van Multatuli: B.H. Pekelharing; Frederik van Eeden; C.V. Gerritsen en Aletta Jacobs; Dr. Dominicus Gerbrandus Jelgersma; H.C. Muller, de wiskundige J. Versluys (broer van de uitgever W. Versluys); de familie Wibaut en Frank van der Goes. Van de laatste is niet bekend welke financiële bijdrage hij leverde. Hij was daar zeer zeker wel toe in staat, want hij was aanvankelijk vermogend.

Daarnaast nam 'Tachtiger' Van der Goes het postuum op voor 'Zestiger' Multatuli in een polemiek naar aanleiding van de publicatie van dr. Th. Swart Abrahamsz getiteld *Eduard Douwes Dekker. Eene ziektegeschiedenis*. Vlak na de dood van Multatuli probeerde Swart Abrahamsz in *De Gids* aan te tonen dat Multatuli leed aan neurasthenie, met andere woorden dat hij een zenuwlijder was. Hij legde zijn daden en publicaties onder de loep, om daarin aan te wijzen hoe Multatuli niet over een sterke wil beschikte. De directe aanleiding was de plaagstoot van de dokter aan het adres van *De Nieuwe Gids*, die aandacht besteedde

aan het geschrift. Van der Goes stelde dat de arts niet bevoegd was de literaire waarde van de werken van Multatuli te bepalen. De geneeskundige, met verouderde opvattingen over het kunstenaarschap, vergat gemakshalve 'dat er eene zenuwachtigheid bestaat die in duizend goed daden en in honderd schoone schriften zich uitspreekt, naast de andere verkeerde handelingen en de zwakke voortbrengsels.'

Vrijdenkers

Frank muntte het progressieve sociaal-liberale

milieu rond de kiesvereniging Amsterdam van de latere Amsterdamse wethouder Wim Treub en *De Nieuwe Gids* als 'Jong Amsterdam'. Van de organisaties die samenwerkten in het virtuele 'Jong Amsterdam' was De Dageraad de oudste.

Ze voerde strijd tegen de macht van de kerken en de bevoorrechtiging van gelovigen boven atheïsten door de overheid. Duitse materialisten als Ludwig Büchner, de door Marx als 'spion in de arbeidersbeweging' ontmaskerde zoöloog en bioloog Karl Vogt en de verdreven Hollander Jacobus Moleschot hadden grote invloed op de vrijdenkers. Maar dat gold ook voor Multatuli, Charles Darwin, Herbert Spencer en de Duitse bioloog en populaire vertolker van Darwins opvattingen E.H.P.A. Haeckel.

De radicale en socialistische theoretici bouwden hun maatschappijtheorie op vanuit het evolutionistische en organische principe van met name Spencer en Haeckel. Inzet van de discussie vormde de vraag of het selectiemechanisme nu wel of niet verenigbaar is met een perspectief van een werkelijk democratische maatschappij. Domela Nieuwenhuis was de eerste die dit signaleerde in een polemiek met het progressief-liberale maandblad *Vragen des Tijds*.

In een nieuw democratisch georiënteerd bestuur van De Dageraad, dat in 1882 oprad, zat Domela Nieuwenhuis samen met de voorzitter van het 'Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond' (ANWV) Bernardus Hermanus Heldt, de strijder voor het algemeen kiesrecht Pieter Coenraad Frederik Frowein,

Hendrik Clemens Muller en de jonge Amersfoortse graanhandelaar Carel Gerritsen. Net als in de redactie van *De Nieuwe Gids* (het fameuze socialismedebat tussen Van der Goes en Van Deyssel) komt het ook in De Dageraad in 1884 tot een hevig conflict tussen de socialisten en de niet-socialisten, in dit geval eindigend met de aftocht van de eerstgenoemden. Diverse individuen in en rond de vereniging blijven betrokken bij de kiesrechtbeweging.

Toetreding

Een van hen is Frank van der Goes. Hij wordt in 1886 lid van de vrijdenkersvereniging na een gesprek met de geneeskundige en Dageraadbestuurder Hendrick Frederik August Peijpers in de Beurs van Zocher. Dit Mausoleum aan de Dam bevond zich op de plek waar tegenwoordig warenhuis De Bijenkorf staat. Het onderhoud vond plaats nadat Goes als makelaar in verzekeringen voor de eerste maal van de Beursvloer werd verjaagd, vanwege zijn sympathie voor de socialen. Frank aarzelde aanvankelijk, want hij achtte het streven van de vrijdenkers nogal beperkt.

Het was diezelfde Peijpers die in 1889 als redacteur van *De Dageraad* van zich afbeet toen de nieuwe rekrut in *De Nieuwe Gids* kritisch vaststelde dat de 'ouderwetsche anti-kerkelijke beweging' en daarmee ook het tijdschrift in zijn huidige vorm ten dode opgeschreven was. Het blad dat - in zijn ogen altijd had geleden onder het noodlot dat de beste auteurs er nauwelijks in schreven - zou moeten erkennen dat zijn werkkring 'in de eerste plaats staatkundig en maatschappelijk dient te wezen'. De radicalen rond de kiesvereniging Amsterdam waren bereid tot samenwerking met katholieken en protestanten en waren van mening dat deze stromingen ook vertegenwoordigd dienden te zijn in het openbare bestuur. Een al te enthousiast beleden bestrijding van religie zou zeker de toorn van een politieke coalitie tussen Rome en Dordt hebben gewekt, waardoor elke poging in deze richting bij voorbaat nutteloos zou zijn.

Eigenzinnig mengsel

De niet-gelovige marxist Van der Goes blijft ook in latere jaren, als de SDAP inmiddels is opgericht, schrijven over Multatuli en het socialisme. In het theoretisch partijorgaan *De*

Nieuwe Tijd stelde hij deze verhouding als volgt:

Niet van de socialisten, van de anarchisten is Multatuli in Nederland de patroon geweest en hij is het nog. Een bewijs te meer voor onze stelling dat de anarchie geen leer is waarin proletariërs op den duur de uitdrukking van hunne wenschen en gevoelens vinden – maar dat zij de voortzetting is van het burgerlijke vrijheidsbegrip.

Volgens hem begreep Multatuli niets van de proletarische beweging en stond deze schrijver een opgelapt kapitalisme voor als oplossing van de sociale kwestie. Indirect vormde zijn artikelenserie een aanklacht tegen de ideologie van de oude socialistische beweging rond de Sociaal-Democratische Bond (SDB) van Domela Nieuwenhuis, dat bestond uit een eigenzinnig mengsel van Marx en Multatuli. Frank besluit zijn proeve van een historisch-materialistische literatuurconceptie met een slotrede over de vereenzaming van de schepper van de Max Havelaar: 'Hoog en eenzaam, en zoo doelloos als een vuurbaak in een zandwoestijn, stond Multatuli in de laatste jaren zijns levens in de dorre vlakte van de Nederlandsche burgerlijke beschaving'.

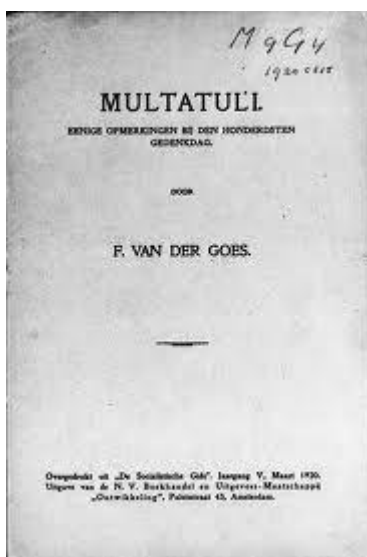
Anarchistische criticasters

Literatuur in zijn vele facetten blijft de radicale sociaal-democraat Frank van der Goes boeien. Ondanks de erkenning dat Multatuli van groot belang is geweest voor hun politieke emancipatie, gaan steeds meer sociaal-democraten zijn invloed in de loop der jaren als nadelig zien. Veel multatulianen zijn volgens hen anarchistische criticasters geworden, waar weinig opbouwends van te verwachten is. Een gunstige uitzondering was A.H. Gerhard en dat gold in zekere zin ook voor Floor Wibaut en Frank van der Goes. Toen er in 1910 voorbereidingen werden getroffen voor een huldigingscomité – de *Max Havelaar* was vijftig jaar eerder verschenen – bleken zowel de linkse als de rechtse sociaal-democraten van respectievelijk Sociaal-Democratische Partij (de latere CPN) en SDAP groot bezwaar te hebben tegen de daar in

gezet 'anarchistische' critici uit de Dageraad. Een Commissie ter huldiging van Multatuli's nagedachtenis komt tot stand, bestaande uit onder meer de letterkundige J.N. van Hall, C.Th. van Deventer, Domela Nieuwenhuis, en (ondanks de sociaal-democratische zorgen over Multatuli's invloed) Wibaut en Van der Goes. Het huldigen van Multatuli als tegelijkertijd koloniaal hervormer, de letterkundige en als voorganger van de vrije gedachte is kennelijk lastig te combineren. Domela Nieuwenhuis, maar ook Floor en Frank stappen op. Het betekent echter niet het einde van Franks betrokkenheid bij het eerbetoon aan Douwes Dekker. In de winter van 1925 liet hij tijdens een lezing voor de Vereniging Multatuli-Museum zijn kritisch licht schijnen over het onsterfelijkheidsgeloof.

Haat-liefde verhouding

Franks kritische politiek-literaire haat-liefde verhouding tot Multatuli en de multatulianen is nooit weggeweest. In 1920 schreef hij voor *De Socialistische Gids* bij de herdenking van de honderdste geboortedag van deze invloedrijke schrijver 'Multatuli. Eenige opmerkingen bij den honderdsten gedenkdag'. Hij beschouwt hem als de 'weergalooze kampioen tegen het maatschappelijk onrecht van zijn eeuw', maar verwondert zich over zijn gebrek aan leiderschap: 'Toen de arbeidersbeweging in ons land georganiseerde vormen had verkregen en een politieke macht van eenige beteekenis was geworden hield de grootste strijder voor recht dien het land had voortgebracht zich en liet hij te vergeefs zich roepen.' Wederom prijst Frank Multatuli's aanklacht tegen het Cultuurstelsel en zijn afkeer van het alternatief, namelijk de introductie van de door de liberalen gewenste 'vrije arbeid'. Hiervan verwachtte de kampioen tegen het onrecht nog minder. Maar Van der Goes betreurde zijn enigszins autoritaire en elitaire opstelling: 'Wie mijn hulp wenscht, moet mijn bevel opvolgen. Maar de Europeesche arbeiders vroegen niet om een gezagvoerder, zij verzochten om een leider. En

die plaats, hoe zeer ook hem aangeboden als aan een der besten, toch als een gelijk anderen en als een uit velen te vervullen, kon Multatuli niet behagen.'

Ten besluit

In 1935 kreeg de bijzondere virtuele band tussen Mulatuli en Van der Goes een logisch vervolg. In dat jaar werd herdacht dat Multatuli 115 jaar eerder was geboren. Bovendien bestond zijn pennenvrucht de *Max Havelaar* 75 jaar. De Vereniging Multatuli-Museum vierde tegelijkertijd haar 25-jarig jubileum. In het openingswoord bij festiviteiten bedankte voorzitter Jan Götze diverse mensen, waaronder Frank van der Goes.

Diezelfde Van der Goes had de SDAP inmiddels verlaten. Zijn onvrede met de steeds meer op aanpassing van het kapitalistische stelsel gerichte koers van de partij, leidde tot de oprichting van de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP). Ironisch genoeg bleek hij nu veel dichterbij de opvattingen van de anarchisten uit te komen dan hij ooit had

durven dromen. Bovendien werd zijn vertrek uit de partij, die hij als één van de twaalf apostelen had helpen oprichten, ingeluid door een scherpe polemiek met de religieuze socialisten in de SDAP.

Hij moest achteraf erkennen, dat hij de ondergravende invloed van de dominees rond *De Blijde Wereld* op het marxistische historisch-materialistisch karakter van de partij had onderschat. In plaats van dat deze gelovige voorgangers en hun blad *De Blijde Wereld* hielpen om de (nog) gelovige arbeiders te bereiken en in aanraking te brengen met het marxistische gedachtegoed van de SDAP, werkten zij aan de kerstening van de partij en verandering van haar ideologie. Gepoogd werd het kruis boven de rode vaan te plaatsen en dat was volgens de socialistische vrijdenker Frank van der Goes niet anders op te vatten dan als een oorlogsverklaring.

Tekst van de door Ron Blom gehouden voordracht op 23 april jl voorafgaand aan de Algemene Leden Vergadering. Het notenapparaat kan bij de redactie opgevraagd worden.

Woestijn geloof

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte

Daar hoorde ik het weer: de islam is nu eenmaal een woestijnreligie. Dit keer was het Ayaan Hirsi Ali die op de BBC World Service televisie zo alle ellende verklaarde, vooral waarom zij in Somalië zo geleden heeft onder de vrouwenonderdrukking. In de woestijn met zijn rondtrekkende stammen zouden mannen het vanzelfsprekend voor het zeggen hebben. Mohammed was hun profeet. Hij liet Allah de patriarchale verhoudingen goedpraten. Zo'n uitspraak die alles verklaart, maakt mij altijd schichtig. Zijn andere monotheïstische godsdiensten soms geen woestijnreligies? Het Jodendom is ontstaan onder de nomaden van de Sinai en Palestina. En het christendom is ook niet geboren in een wereldstad. Ook die religie praatte de bestaande maatschappelijke en politieke verhoudingen goed: 'Slaaf, wees je meester gehoorzaam ... Geef aan de keizer wat des keizers is.' En vrouwen moesten van Paulus bij de diensten hun kop houden en die met een doekje bedekken. Niettemin beweren christenen dat zij het zijn die voor de gelijkstelling van de vrouw en voor de afschaffing van de slavernij hebben gezorgd. Zei Jezus niet dat voor Hem iedereen gelijk was? Die gelijkheid gold echter alleen in de ogen van God; met andere woorden: maak je nu niet druk over het onrecht dat je ondervindt, later... Nog zeventig jaar geleden werden katholieke arbeiders met die boodschap tam gehouden. In de oude catechismus was het antwoord op de vraag waartoe wij op aarde zijn: 'Om in het hiernamaals gelukkig te zijn.' Overigens werd het pas na 1800 jaar christendom iets met de gelijkheid, maar toen was de Verlichting doorgebroken. Pas toen ontdekte de christen Wilberforce dat Jezus eigenlijk ook al tegen slavernij was geweest.

Ach, zoals goeroes doen, Jezus zei zo veel. Hij bracht zowel het zwaard als de naastenliefde. De Kruisvaarders die enkeldiep door het Turkse bloed waadden, volgden evenzeer de bijbelse boodschap als de zusters die in de negentiende eeuw de zwartjes gingen genezen. In een kleiner tijdsperspectief zien we welke enorme draaien het CDA in enkele decennia aan hetzelfde evangelie heeft gegeven. Joden geven hoog op van het respect dat hun geloof voor moeder de vrouw opbrengt. Maar haar zoon bidt tot de Heer van het Heelal: 'Bedankt dat u mij geen vrouw hebt gemaakt.'

Als echt heilig boek staat ook de koran vol tegenspraken: mag je nu wel of niet andersgelovigen tot de islam dwingen? Mag je het nu wel of niet met een andere vrouw doen? Vermakelijker is dat alcohol volgens Soera 5,90 voor de gelovigen een gruwel van de duivel is en dus verboden, terwijl er in het paradijs stromen wijn zijn om de godvruchtigen te laven (Soera 47,15).

Zo vindt iedereen in heilige boeken iets van zijn gading. Zoals de gelovige zich God naar zijn beeld en gelijkenis heeft geschapen, schiept hij de religieuze leer naar zijn eigen behoeften en doet net alsof het om eeuwige waarheden gaat. Het zoeken naar de echte Jezus of de echte Mohammed, is daarom zoeken naar de eigen idealen. En die liggen niet in de woestijn.

Tien Geboden in drievoud

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1974-'89 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte" later geheten: "De Vrijdenker"; van 1999–2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van "De Vrijdenker"

In het oude testament (Exodus 20: 1-26) stelt god zich aan Mozes voor met de volgende woorden:

"Ik ben de HEER, uw God, die u uit Egypte, uit de slavernij, heeft bevrijd." Daarna dicteert god voor Mozes de volgende tien geboden (hier en daar iets ingekort).

De 10 geboden van de bijbel

1. Vereer naast mij geen andere goden
2. Maak geen godenbeelden, want ik duld geen andere goden naast mij
3. Misbruik de naam van de Heer, uw God, niet
4. Houd de sabbat in ere, het is een heilige dag
5. Toon eerbied voor uw vader en uw moeder
6. Pleeg geen moord
7. Pleeg geen overspel
8. Steel niet
9. Leg over een ander geen valse getuigenis af
10. Zet uw zinnen niet op het huis van een ander en evenmin op zijn vrouw of wat hem ook maar toebehoort

Dit zijn de 10 geboden van de bijbel, de joodse en christelijke 10 geboden. Deze geboden vragen om een reactie. Eerst een humanistische reactie. De Duitse humanistische filosoof Michael Schmidt-Salomon, (schrijver van het kostelijke kinderboekje "Hoe komen we bij god? Vroeg het biggetje" en daarnaast van "*Manifest der evolutionären Humanismus*") komt in zijn Manifest met 10 humanistische

geboden (zie De Vrijdenker, april 2011). De teksten zijn iets ingekort.

De 10 geboden van de humanist

1. Onderwerp je aan vreemde, noch aan inheemse goden. Wie over wetenschap, filosofie en kunst beschikt heeft geen religie nodig.
2. Gedraag je rechtvaardig tegenover je naasten en vreemden. Ieder mens heeft het recht zijn ideeën op aarde te realiseren voorzover hij de belangen van anderen daarmee niet schaadt.
3. Heb geen angst voor leiders, maar heb de moed om je eigen verstand te gebruiken.
4. Je moet niet liegen, oplichten, stelen, doden, tenzij er beslist geen andere mogelijkheden zijn om de idealen van de humaniteit door ter zetten. Van de situatie hangt af wat positieve of negatieve consequenties van een beslissing zijn.
5. Bevrijd jezelf van de ondeugd van het moraliseren. Er is in deze wereld niet "Het goede" of "Het kwade", er zijn alleen mensen met verschillende belangen en behoeftes en leerervaringen.
6. Wees niet immuun voor kritiek. Eerlijke kritiek is een cadeau dat je niet moet afwijzen.
7. Wees niet te zeker van je gedachtegoed. Sta altijd open voor betere argumenten en nieuwe feiten.
8. Blijf altijd open staan voor nieuwe inzichten en ervaringen. Een mens is nooit te oud om te leren.

9. Geniet van je leven want het is heel waarschijnlijk je enige. Juist de eindigheid van individueel leven maakt het zo kostbaar.
10. Maak je leven beschikbaar voor een groter doel. Maak het leven zinvoller door te streven naar hogere idealen.

Bovenstaande geboden hebben een humanistische signatuur. Zou een vrijdenker tot andere teksten komen als hij 10 vrijdenkersg-

eboden zou moeten omschrijven? Ik denk dat er enige verschillen zouden zijn. De gemiddelde vrijdenker (wat is hier gemiddeld?) zou de 10 geboden korter en pregnanter formuleren dan de (gemiddelde) humanist. Ik doe een poging.

De 10 geboden van de vrijdenker

1. Geloof niet in god of in goden, want god is een waan.
2. Geloof niet in bovennatuurlijke machten, want zij vormen een waan.
3. Geloof niet in heiligheid, niets is te heilig voor onderzoek, ook niet een god en geloof.
4. Geloof niet in dogma's, want zij beperken de vrijheid van denken.
5. Luister naar critici, naar leiders en naar wetgevers, maar volg niet blindelings hun geboden en verboden op.
6. Bescherm het leven van mensen tenzij zij een groot gevaar vormen voor het leven van anderen.
7. Wees eerlijk naar elkaar.
8. Wees rechtvaardig, luister altijd naar tegenargumenten.
9. Geloof niet in een hiernamaals, weet dat het individuele leven eenmalig is, geniet er daarom zoveel mogelijk van.
10. Probeer de wereld te verbeteren door op te komen voor kwetsbare groepen en helpen verminderen van bedreigingen van de kwaliteit van leven van mens en dier

---

Nederland

HANNIE VAN DER LECQ (Rotterdam, 1936) dicht, schildert en beeldhouwt. Noemt zich een 'ketter' die weinig op heeft met godsdienst.

Een 'libertijnse' zo u wilt 'a-theïstische' parodie op een gedicht van de Vlaamse priester-dichter Guido Gezelle (1830-1899). Slechts de uiterlijke vorm van het Gezellegedicht is behouden, terwijl de 'vent' (het 'karakter' van gedicht en dichter, de inhoud van het gedicht) geheel voor rekening komt van de dichter.

Nederland

O land van niet gedogen
van schelden en van twist
waar vreemden niets meer mogen
en vriendelijkheid wordt uitgewist

de plek waar noeste werkers wonen
naast werkelozen bij de vleet,
het land waar men als rijke
gewoonlijk met twee maten meet

het land van mist en reumatiek
van dominees en retoriek,
van kooplieden en van bankiers
niet op mijn verzoek

blijft gij het land van kruideniers!

Wanen in de gezondheid

Vrijdenkersdag 2011

14 mei in de Universiteit van Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, Utrecht

Bij de oprichtingsvergadering op 12 oktober 1856 van *De Dageraad*, voorloper van *De Vrije Gedachte*, stonden op de bestuurstaafel een wereldbol, een telescoop én een microscoop. Met deze attributen betuigden de stichters van de vrijdenkersvereniging hun vertrouwen in de kracht van de wetenschap. Natuurlijk is de grootste waan die *De Vrije Gedachte* aan de kaak stelt het geloof in een god. Maar veel pseudoreligie heeft zich vermomd als alternatieve wetenschap, in het bijzonder bij het helen. Daarom gaat de Vrijdenkersdag 2011 over deze zogenaamde alternatieve geneeskunde.

Programma

10.30 u. inloop met koffie en vertoning van beeldmateriaal

11.00 u. **opening door Anton van Hooff** (1943), voorzitter van *De Vrije Gedachte* en klassiek historicus

Niets heiligs aan ziekte

'Er is niets heiligs aan de zogenaamde heilige ziekte [epilepsie], maar zij heeft als alle kwalen een natuurlijke oorzaak', zo begint een geschrift van de Griekse medicus Hippokrates (ca. 460 - ca. 350 v.o.j.). De medicus keert zich daarin tegen gebedsgenezers en andere kwakzalvers. Ook in andere werken van hippocratische artsen wordt benadrukt dat geneeskunde een discipline is die methodisch te werk gaat. Zelfs bestaat al het besef dat de medische kennis zal toenemen, waaraan elke wetenschappelijke dokter zijn bijdrage levert. Dat bedoelt de bekende spreuk 'Het vak is lang, het leven kort', in zijn Latijnse vorm *ars longa, vita brevis* ten onrechte gelezen als 'de kunst is lang, het leven kort'.

11.30 u. **Menso A. Westerouen van Meeteren** (1948), oud-huisarts, oud-senior-inspecteur voor de gezondheidszorg, thans adviseur/consultant voor gezondheidsrecht en kwaliteitszorg

De zaak Sylvia Millicam; een voorbeeldcasus

Thorbecke sprak in 1865 over 'welig tierende kwakzalverij' en kwam met wetgeving – de Wet Uitoefening Geneeskunst (WUG) - om de burger daartegen te beschermen. In 1995 is de WUG in de ban gedaan en vervangen door (te) liberale nieuwe wet- en regelgeving die alternatieve geneeskunst legaliseerde. De casus Sylvia Millicam illustreert hoe in de 21ste eeuw de kwakzalverij immer welig tiert en welke gevolgen dat voor een doodzieke patiënt kan hebben. Vragen die daarbij aan de orde komen, zijn: dient de overheid burgers (toch) niet beter te beschermen, en, 'wat als de patiënt er zelf voor kiest?' De ziektegeschiedenis zal kort uit de doeken worden gedaan en de rol van diverse behandelingen komt daarbij aan de orde. Tot slot zal worden stilgestaan bij wat deze 'voorbeeldcasus' voor de gezondheidszorg in Nederland betekend heeft.

12.30-13.30 u. lunch en vertoning van beeldmateriaal

13.30 u. **Wim Betz**, ex-huisarts, emeritus hoogleraar huisartsenopleiding aan de universiteit van Brussel (VUB), voorzitter van de Vlaamse skeptici SKEPP, fellow of CSI (Committee for Skeptical Inquiry). Hij heeft een zwarte gordel in de homeopathie en kan verstopte chakra's vrij maken, gewoon door er naar te wijzen.

Vaccineren tegen waarheid?

Er zijn heel wat medische behandelingen op de markt, sommige werken heel goed, andere minder en sommige helemaal niet. In de meeste democratische landen is er een richtlijn dat artsen enkel behandelingen mogen toepassen die wetenschappelijk verantwoord zijn, m.a.w. die werken.

De regels en de procedures om te besluiten of een geneeskundige behandeling al dan niet werkt zijn echt niet zo moeilijk om te begrijpen. Een aantal behandelingen zijn getest en definitief door de mand gevallen, dus kunnen we verwachten dat die dan verdwijnen, maar dat gebeurt niet. Een aantal mensen weigert het oordeel te aanvaarden dat ze niet werken. Zijn zij dom? Zeker niet allemaal, want voor homeopathie-geloof bijv. zijn er procentueel meer hooggeschoolden en meestal kunnen ze op andere gebieden dan wel heel rationeel denken en handelen. Wat brengt mensen ertoe om enerzijds zeer kritisch te zijn en anderzijds soms hun verstand op nul te zetten? Een selectief vaccin?

14.30 u. **Hugo S. Verbrugh** (1937), arts, gepensioneerd universitair hoofddocent filosofie Erasmus MC, thans op basis van gastvrijheidsovereenkomst, idem in Instituut Psychologie EUR.

De BijnaDoodErvaring volgens Pim van Lommel: een voorbeeldcasus

In 1892 publiceerde de Zwitserse geoloog en bergbeklimmer Albert Heim een overzicht van een aantal bijna dodelijke ongelukken waarbij de betrokkene kortere of langere tijd bijna dood was. In verreweg de meeste gevallen rapporteerden de mensen een beleving van een zogenoemd levenspanorama. Als gevolg van de publicatie van Heim werd het fenomeen in brede kring bekend. Ook Heer Bommel heeft het meemaakt. "*Straks staat het water tot onze lippen*", *prevelde heer Ollie met zwakke stem. "Mijn hele leven passeert aan mijn geestesoog"*, in 'De Pronen' (hij is samen met Joost opgesloten in een kelder die langzaam volloopt met water), 1973/74. Vanaf die jaren komt de BDE veel vaker voor als gevolg van de intensive care die dan opkomt. De Nederlandse cardioloog Pim van Lommel heeft in dit verband in de populaire pers wereldfaam verworven met zijn 'eindeloos bewustzijn'. In de serieuze pers is hij bekend als prototype van een pseudowetenschapper.

15.15 u. theepauze

15.30 u. **Jan Willem Nienhuys** (1942) wiskundige, secretaris Stichting Skepsis en met Marcel Hulspas schrijver van *Tussen Waarheid en Waanzin: een encyclopedie der pseudowetenschappen* (1997-2002).

Geneeskundige goeroes

In de geneeskunde en daarbuiten wordt veel onzin verspreid. De bedenkers daarvan zijn uitdagers van de gevestigde orde – dus ze hebben wel wat van vrijdenkers – en ze lijden aan een messiascomplex. Ze genieten waarschijnlijk van de verering die hun van volgelingen ten deel valt, en niet zelden ontwikkelt hun geneeswijze zich tot een soort sekte. Al sinds Mesmer en Hahnemann beweren de meesten van deze vernieuwers dat zij belangrijke wetenschappelijke beginselen hebben ontdekt. Met andere woorden, ze proberen het enorme gezag van de wetenschap deelachtig te worden. Een bonte stoet van deze figuren zal ten tonele gevoerd worden, en betoogd zal worden dat kwakzalverij een met religie verwant natuurverschijnsel is.

16.30 u. einddiscussie over strategieën in de bestrijding van wanen

17.00 u. (alternatieve) borrel

Aanmelden

Maak € 25, - (als niet-lid € 30, als student € 20,-) over naar de bankrekening 274551 t.n.v. Penningmeester De Vrije Gedachte, Amsterdam en bevestig je aanmelding per e-mail vrijdenkersdag2010@gmail.com

Routebeschrijving naar Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, Utrecht

---

Geneeskunde

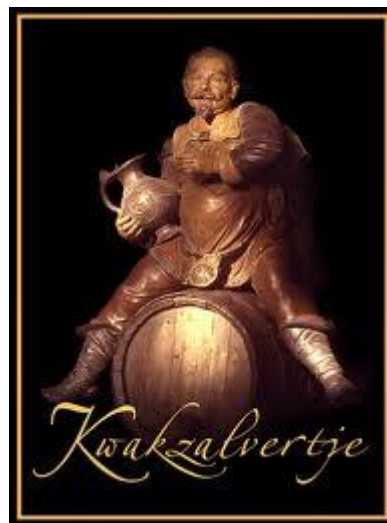
JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

Elektro-laser-oor-acupunctuur:
Aroma-fyto-cranio-sacraal-
En hydro-kleuren-klankastrologie

Magneet- en psychohapto- en neuraal-
Metallo-Mayr-hypnotherapie:
Shiatsu, Chi-gong, T'ai Chi en Vegatest

Rebalancing, Rebirth, Iriscopie
Mazdaznan, sjamanisme en, lest best:
Kneipps ongeëvenaarde waterkuur

't Is net de Middeleeuwen: ben je ziek
Dan zoek je de genezing in mystiek

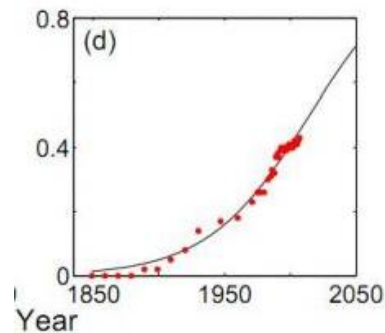
Religie sterft uit

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte

Waar maken we ons als godvrijen nog druk om? Statistisch en sociologisch gezien is religie ten dode opgeschreven, zo heeft een onderzoeksgroep van de Northwestern University en die van Arizona wetenschappelijk vastgesteld. Negen landen werden onder de loep genomen: Australië, Oostenrijk, Canada, Tsjechië, Finland, Ierland en Nederland. Deze keuze werd bepaald door het simpele feit dat daar volkstellingen al honderd jaar de religieuze verhoudingen registreren. De geloofsafval is overal spectaculair. In Tsjechië verklaart al 60% niets met god te hebben, voor Nederland wordt het percentage godloochenars op 40 gesteld – eigen, recentere cijfers van het Sociaal Cultureel Plan Bureau tonen overigens aan dat de ontkerkelijken en ontmoskeeden al de meerderheid van de bevolking uitmaken. Overal verloopt de geloofsafval niet lineair gestaag, maar versnelt zich gaandeweg. Als de grafieklijnen worden doorgetrokken, is er in 2050 voor god weinig lol meer te beleven. Maar statistieken liegen toch altijd? Natuurlijk is het naïef om eenvoudigweg ontwikkelingslijnen door te trekken.

Maar de Amerikaanse onderzoekers voeren ook de sociologische mechanismen aan die het proces bepalen. Het komt erop neer dat het behoren tot een religie niet chic meer is en steeds meer maatschappelijk nadeel oplevert. Mensen behoren nu eenmaal graag tot de winnende groep. Dergelijke mechanismen bepalen ook de dominantie van talen.

Meer weten? Graas het internet af op de namen van de onderzoekers: [Daniel M. Abrams](#), [Haley A. Yaple](#), [Richard J. Wiener](#) en de zoektermen ‘religion’ en ‘extinction’

Het afsterven van god in Nederland

Embargolijk

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Het wapenembargo was een onbetwist punt. Alle aanwezigen waren het erover eens. Geen wapens en aanverwante spullen meer voor Kadhaffi. Dat embargo zou een waterdicht scherm worden, zowel ter zee als in de lucht. Gegadigden om aan het betreffende artikel uit de resolutie 1973 van de Veiligheidsraad inhoud te geven waren er te over. Vliegtuigen uit de Verenigde Staten, Groot Britannië, Frankrijk, Nederland, Duitsland tot en met Qatar en de Verenigde Emiraten en nog veel meer landen, meldden zich paraat. Oorlogsschepen in groten getale en in alle maten, tonnage en vuurkracht waren al

aanwezig of stoomden op naar het stuk zee, waaraan Libië nu eenmaal grenst. Bij de briefing, voorafgaand aan de actie, werden de instructies gegeven, die varieerden van opbrengen en begeleiden tot in het uiterst geval uit de lucht schieten of naar de kelder jagen.

Er was één vervelend probleem: waar zouden de wapensmokkelaars vandaan komen? Een lijst met wapenleveranciers aan Kadhaffi was zowel uitgebreid als gênant. Het bleek dat met Rusland aan kop, Italië, Frankrijk, Duitsland, de Verenigde Staten en ook Nederland, om er een paar te noemen, tot de belangrijkste

leveranciers van schietijzers tot en met raketsystemen behoorden. Nieuwe en tweedehands tanks, pantserwagens, gevechtsvliegtuigen en communicatieapparatuur alsmede trainingsprogramma's waren in het, al dan niet recent, verleden geleverd. Volgens deskundigen en ingewijden waren er geen smokkelaars te verwachten, als het om de vertrouwde wapenrelaties van Kadhaffi zou gaan. En in het geheel ondenkbare geval dat zich toch nog een Amerikaans, Italiaans, Duits, Frans, Russisch of Nederlands smokkelschip dan wel vliegtuig zou vertonen, was het wel de vraag of je die dan bij onwillig gedrag met 'all necessary means' moest bejegenen. Toch was de commandant van het project niet tevreden. Er moest toch minsten één maal een effectieve aanhouding gepleegd worden. De vraag was of het om een schip dan wel vliegtuig zou gaan. Na lang delibereren was het compromis een watervliegtuig. Het zou zich, voorzien van een fantasiekenteken, in het luchtruim begeven en af en toe een landing op zee maken. Drie piloten en een man voor de uitkijk waren snel gevonden. Hen werd in alle vertrouwelijkheid de missie uiteengezet. Behalve de bemanning waren slechts het NAVO-commando en alle 27 ambassades van de lidstaten van een en ander in het grootste geheim op de hoogte gebracht. Ter ambassade zou alleen de ambassadeur, zijn secretaresse en

de derde secretaris, die het verslag voor Wikileaks moest schrijven, ervan weten. Het plan werd onmiddellijk ten uitvoer gebracht. En, zoals verwacht vloog en voer de vliegboot niet ongemerkt voorbij. Enkele tientallen oorlogsschepen merkten het onbekende varende en vliegende object op. Vijf, elkaar eerst in het vaarwater zittende, Turkse fregatten waren de eersten, die in de buurt van het varende en vliegende object kwamen. Het was net geland, terwijl erboven enkele Franse gevechtsvliegtuigen teleurgesteld rondjes bleven draaien. Het toestel bleek leeg te zijn. De bemanning, met meer gezond verstand begiftigd dan menig politicus, had al ruim te voren de automatische piloot op het landen op water gezet en was uitgestapt. In hun reddingsvest werden ze aan boord van een van de onderzeeërs genomen, die ook al tevergeefs naar wapensmokkelaars omkeek.

Het communiqué gewaagde van het geslaagde opbrengen van een smokkelvliegtuig vol met, vanwege politieke en militaire redenen niet te vermelden, wapentuig. Alhoewel, volgens zegslieden zou ene Rasmussen hebben uitgeroepen, dat hij van een dergelijke 'embargolijke' vertoning in het vervolg gespaard wenste te blijven. Pas vele jaren later zou in de Dikke Van Dale staan: 'embargolijk': een activiteit, die per definitie nodeloos, onnuttig en schadelijk is.

Leo Polak (1880-1941)

'Deze David der vrije gedachte'

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

Leo Polak was een van de bekendste vrijdenkers en woordvoerders van "De Dageraad" en de VRO in het interbellum. Hij werd in januari 1880 in Steenwijk geboren en overleed op 9 december 1941, dit jaar dus 70 jaar geleden, in het concentratiekamp Sachsenhausen.

Na het gymnasium te Zwolle te hebben doorlopen studeerde Polak in Leiden en slaagde in 1903 cum laude voor zijn doctoraal rechtsgeleerdheid. Daarna studeerde hij in Amsterdam, waar hij in 1908 cum laude promoveerde op het proefschrift "*De zin der vergelding*". Hij vervulde vele maatschappelijke functies. Zo was hij vanaf

1914 privaatdocent in de kennisleer aan de (toen nog Gemeentelijke) Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1921 tot doctor in de rechtswetenschappen promoveerde. In 1922 werd hij doctor honoris causa in de wijsbegeerte in Groningen en in 1925 volgde zijn benoeming tot bijzonder hoogleraar in de rechtsfilosofie in Leiden en tegelijk tot

buitengewoon hoogleraar in de wijsbegeerte van het recht aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Van 1928 tot aan zijn dood was hij hoogleraar in de geschiedenis van de wijsbegeerte, de logica en de metafysica, aan de Universiteit van Groningen. In oktober 1940 werd hij bij de algemene 'zuivering van Joden' door de nationaalsocialistische rector magnificus van diezelfde universiteit, Kapteyn, verraden omdat hij de Duitsers (al voor de capitulatie) 'de vijand' had genoemd. Polak werd uit zijn ambt gezet, gearresteerd en weggevoerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen (in de stad Oranienburg, ca. 35 km van Berlijn, voor de oorlog door dwangarbeiders gebouwd). In het kamp bleef hij lessen in wijsbegeerte geven. Al op 9 december 1941 overleed hij aan de barbaarse mishandeling. Hij was een van de eerste Nederlands slachtoffers van de *Shoah* of *Holocaust*, of, zoals de nazi's het zo subtiel uitdrukten, de *Endlösung der Judenfrage*. Ook zijn tweede dochter, Jetteke, die in het verzet ging en werd opgepakt, overleefde de oorlog niet. Zijn vrouw, Henriëtte Antoinette (Jet) Polak-Schwarz (1893-1974), wist op tijd onder te duiken en verwierf na de oorlog vermaardheid als *mecenas*. Zij behoorde o.a. tot de stichters van het A.H. Gerhardhuis in Amsterdam, een wooncentrum voor de huisvesting van buitenkerkelijke bejaarden, het naar haar man genoemde Leo Polakhuis in Amsterdam, het Rosa Spierhuis, een woon- en werkcentrum voor (ex)kunstenaars en (ex)wetenschappers in Laren en het naar haar genoemde Museum Henriëtte Polak in Zutphen, dat in 1975 werd geopend. Zij heeft de opening van haar museum helaas niet meer mogen meemaken; zij overleed in april 1974.

Geen kamergeleerde

Polak bewoog zich met gemak in allerlei kringen. In 1924 gaf hij een cursus wijsbegeerte aan arbeiders, georganiseerd door de Centrale Commissie voor Arbeidersontwikkeling van de SDAP en de sociaaldemocratische vakbeweging. In 1932 was hij de voorzitter van de plechtige herdenking van Spinoza's geboortedag (1632) in de Rolzaal van het Binnenhof. Deze zaal werd in 1511 ingericht als vergaderruimte voor het Bourgondische Hof en er werd tot in de 19de eeuw 'recht gesproken'. In 1511 kreeg de

zaal de naam Rolzaal, omdat de rechtszaken op een rol werden geschreven. (De term is nog steeds in gebruik). Meestal werd er niet zozeer vanuit het recht als wel vanuit - en namens - de macht(hebbers) gesproken... Hoewel het begrip politiek proces toen nog niet bestond, zouden de meeste van de gehouden processen tegenwoordig die naam wel degelijk verdienen. In deze zaal werden in de 16de eeuw de eerste ketteren ('besmet met de secte Lutheriane') berecht. Ook Johan van Oldenbarnevelt heeft hier aan het begin van de 17de eeuw de doodstraf tegen zich horen uitspreken; hij werd in 1619 op het Binnenhof geëxecuteerd. In diezelfde Rolzaal werd in 1674 door de Staten van Holland Spinoza's werk als een product van 'atheïsme' gebrandmerkt: een politiek proces van de eerste orde. Polak benadrukte dit in zijn rede naar de zin van de liberale Haagse krant 'Het Vaderland' kennelijk iets teveel, want de redactie kon het niet laten hier enigszins geïrriteerd op te reageren in het verslag van deze grootse herdenking. Toen op 9 oktober 1929 het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie een radio-uitzending van de VRO afbrak omdat Dagraadsvoorzitter Jan Hoving "beledigende dingen zeide voor den eersten minister van een bevriend land (*Mussolini*)" (NRC 10.10.1929, avondblad) protesteerde Leo Polak, samen met Jan Hoving zelf en A.H. Gerhard, fel tegen deze beknotting van de vrije meningsuiting.

Polak heeft in zijn werk veel bijgedragen aan de kentheorie, de rechtsfilosofie, de

problematiek van oorlog en vrede en de ethiek. Hij was allesbehalve een kamergeleerde. Zijn geschriften vormden in het interbellum een bron van inspiratie voor filosofen, juristen, polemologen, vrijdenkers, humanisten en hervormers van het strafrecht en van de seksuele moraal. Zo werd zijn "Sexuele ethiek", het eerste in "een reeks geschriften van de Afdeling Nederland van den Wereldbond voor Sexuele Hervorming (W.L.S.R.)" (in

1932 opgericht; Polak was meteen in het bestuur gekozen) alom geroemd. In dit werk stelde hij al met zoveel woorden dat verkrachting binnen het huwelijk strafbaar zou moeten zijn. Naast zijn activiteiten op filosofisch en wetenschappelijk gebied was hij inspirator van de Volksuniversiteit (waarvoor hij, en wel voor Radio-Volksuniversiteit Holland, ook een radiocursus verzorgde) en hield hij talrijke voordrachten voor de Vrijdenkers Radio Omroepvereniging (VRO). Ook was hij voorzitter van de Nederlandse afdeling van de S.P.R., de "Studievereniging voor Psychical Research" - "de eenige vereniging (...) ten onzent, die zich ten doel stelt "het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen", een vereniging, waarvan ik dus geheel goed begrijp, dat bepaalde kringen en zeker soort geesten haar "kunnen missen als kiespijn"." zoals hij in een scherpe ingezonden brief in Het Vaderland van 3 september 1927 liet weten nadat de S.P.R. op zeer onheuse wijze bejegend was door een van die 'geesten' in de persoon van een spiritistische oud-kapitein. Polak's vrijdenken en atheïstisch humanisme berustten op de overtuiging dat de op de rede grondveste menselijke eenheid boven geloofsverdeeldheid uitstijgt. In 1931 hield hij daarover een rede voor de VRO, "Eenheid tegenover Geloofsverdeeldheid", waaruit wij citeren: 'Ongeloof is nog lang geen vrije gedachte, geen positieve redelijkheid en zedelijkheid. Wat baat het mij of de ganse wereld me acht, als ik zelf mij moet verachten? Eén gram karakter weegt zwaarder in de weegschaal der zedelijkheid dan duizend pond geloof en ongeloof.' Voor Polak hielden vrijdenken en humanisme het besef in dat alle mensen fundamenteel met elkaar verbonden zijn, een verbondenheid die uitstijgt boven alle andere vormen van collectiviteit (klasse, volk, nationaliteit, ideologie). Hij creëerde geen nieuwe 'atheïstische of humanistische religie' maar stelde op wetenschappelijke en filosofische wijze dat het de rede is waarover alle mensen beschikken en dat het deze rede is die hen in staat stelt wezenlijk met elkaar in gemeenschap (*communis*) te leven.

Hoewel Polak meende dat "het vrijdenker-zijn geen politieke gevolgtrekkingen had, ging [hij] enigszins in sociaal-democratische richting, maar was geen Marxist. Bart de Ligt wees er in zijn "Godsdienst en Atheïsme" reeds op: "Ook in Nederland kwam het kapitalistisch imperialisme op en daarmee de geestelijke reactie. De vrijwillige onderwerping van godsdienst, socialisme, wetenschap en wijsbegeerte aan de inquisitie en censuur van de staat, handhaven van het 'nationale'

belang, d.i. vooral het belang der heersende klasse..... Slechts aan de universiteit van Groningen handhaaft Prof. Polak een bovengoddelijk-vrij denken."

"Nog zien we hem daar staan, die kleine gestalte, zo indrukwekkend door zijn edel gelaat, de bleke donkere kop, dat hoge voorhoofd, die ernstige blik, een fijnzinnige trek om de mond, de scherpzinnige geleerde die zijn woord wikte en woog en onderstreepte door zuiver gebaar, die zijn weloverwogen oordeel gaf zonder enige opsmuk, wetend dat de waarde van een wijsgeer ligt in zijn argument. Hoe hekelde hij de 'duisternis der inktvisfilosofen en stelde daar tegenover zijn kristallijnen klaarheid. Men behoefde nooit te gissen, wat hij misschien wel bedoelde, dat zei hij altijd heel precies. Welk een genot was het om naar hem te luisteren, want hij liet ons zien, wat men niet ziet; hoe etherisch klonk zijn taal, waarlijk, hier was een gave figuur met grote gaven! Bij alle serene rust der redelijkheid voelde men, dat daarachter de geestdrift gloeide." schreef een tijdgenoot na het vernemen van Polak's dood in gevangenschap.

Tot slot

Hoewel de naam Leo Polak beslist niet dagelijks op de lippen van vrijdenkers en humanisten ligt, is hij niet vergeten. Dit artikel wil eraan bijdragen dat deze 'kleine gestalte', die een reus was, in onze gedachten voortleeft.

Reisgids van onze bovenkamer Een recensie

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Onderdeel van mijn studie wijsbegeerte aan de Universiteit Utrecht was het fascinerende vak ‘*philosophy of mind*’. Dat werd in het Nederlands gegeven, maar blijkbaar vond de docent – Menno Lievers - ‘filosofie van de geest’ minder fraai dan het Engelse ‘*mind*’. Aan die colleges en het verplichte boek van Paul Churchland *Matter and Consciousness* moest ik denken toen ik met plezier het boek *Iedereen is gek! Alles over ons bizarre brein* van de jeugdboekenschrijver Jan Paul Schutten (www.janpaulschutten.nl) las. Ik las het boek voor aan mijn zoons Julius (8) en Hugo (7), die er met interesse naar luisterden. Om de illustraties, de fotostrip van Ype en Willem, moesten ze uitbundig lachen, en ze lieten de plaatjes enthousiast aan opa zien. Wat ik pas tijdens mijn studie wijsbegeerte leerde, leren zij al op jeugdige leeftijd! En ik moet bekennen dat lang niet alles wat in het boek van Schutten staat mij bekend was, zoals de chemie van de emoties. De jongens zijn nu bijvoorbeeld bekend met het fenomeen van de *Gestalt switch*, zoals de beroemde eend/haas tekening, die bij Wittgenstein vandaan komt, en die je ervan bewust maakt dat het mogelijk kan zijn de feiten ook op een heel andere manier te interpreteren. Dat is de kracht van wetenschapspopularisatie: wetenschappelijke kennis aan een breed publiek overdragen. Met enige jaloezie zie ik dat Julius en Hugo deze kennis nu al hebben en op zo’n toegankelijke wijze krijgen aangereikt. Geweldig dat dit soort boeken er is. Onderwijs bestaat idealiter uit het bijbrengen van de best beschikbare – en daarom wetenschappelijke - kennis over mens en wereld. Jan Paul Schutten reikt op heldere en boeiende wijze kennis uit de hersenwetenschappen en de

philosophy of mind aan, zodat dit leidt tot zelfkennis over wie en wat wij zijn. Schutten geeft zowel een theoretische uiteenzetting over wat hersenen zijn en hoe ze werken, als ook praktische tips – tips om slimmer en gelukkiger te worden. In het boek staan een aantal testjes en die zijn leuk om te doen, niet alleen voor kinderen.

De fotostrips van Ype Driessen en Willem Stam hebben een meerwaarde, mijn zoons vinden ze geweldig. Ik ken Ype uit mijn studietijd in Utrecht, waar hij Cognitieve Kunstmatige Intelligentie studeerde, en onder meer ook bij Menno Lievers het vak *Philosophy of Mind*

volgde. De inhoud van dit boek is Ype daarom op het lijf geschreven en dat uit zich in de fotostrips, die grappig zijn en tegelijkertijd de essentie van een probleem weergeven. Dat merkte ik toen Hugo aan opa uitleg gaf over de menselijke neiging over overal gezichten in te zien (antropomorfe projectie) en dan ook te geloven dat het gezichten en personen zijn. Dergelijke bagage is van groot belang voor iedere wereldburger die in de loop van zijn of haar leven geheid geconfronteerd wordt met een keur aan pseudowetenschappelijke claims. Inzicht in hoe onze

hersenen werken en de zwakheden ervan onderkennen, vormen een belangrijk onderdeel van kritisch denken. Het zien het gelaat van Jezus in een tosti en daar dan ‘een boodschap van boven’ in zien, betekent dat je de zaken in je bovenkamer niet goed op een rij hebt. Het boek heet *Iedereen is gek!* Maar als je dit boek gelezen hebt, is de kans dat dat op jou slaat een flink stuk kleiner.

Jan Paul Schutten, *Iedereen is gek! Alles over ons bizarre brein*, Uitg. De Fontein, Davidsfonds Infodok, Leuven, 2010, met fotostrips van Ype + Willem, 72 pgs.

SIGNALERING

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Onlangs verscheen nr. 172 van het anarchistische tijdschrift De AS met als titel *De ellende van de religie* (38^e jaargang, winter 2010, ISSN 0920-3257, te bestellen bij postbus 43, 2750 AA Moerkapelle of per e-mail:

wimdelobel@planet.nl). Die titel is niet toevallig gekozen, maar ontleend aan de brochure *De ellende der religie* uit 1923 van de toen 23-jarige Anton Constandse. Deze is kort geleden herdrukt, evenals drie latere geschriften van Constandse tegen de godsdienst uit de jaren '20. Ze zijn eveneens te bestellen op bovengenoemd adres. Het AS-nummer opent, na een editorial van Hans Ramaer, met fragmenten uit die vier brochures die zowel eloquent als (historisch) interessant zijn – en kenmerkend voor Constandse's krachtige, op uitgebreide kennis en eruditie berustende betoogtrant. Hierover straks nog wat meer.

Daarna volgt een artikel van Thom Holterman, *Het totalitaire karakter van religie*. Hij bespreekt hierin hoe een gemeenschap van godsdienst doortrokken kan zijn, bepalend voor alle aspecten van de cultuur, tot in gewoonten en gebruiken, handel, huwelijk en seksualiteit, maar ook literatuur, muziek en dans. Dat gold voor Nederland en veel Westerse landen tot diep in de 20^e eeuw, terwijl de nadruk nu moet vallen op de islam. Boudewijn Chorus behandelt *Het Vaticaan versus de vrouw*, een goed geschreven betoog dat voor de vrijdenker weinig nieuwe onthullingen bevat. Voorop staan de vrouwvijandigheid van het katholicisme en de minderwaardigheid en "zondigheid" van al wat met lichamelijke en seksualiteit te maken heeft. Het celibaat staat nog steeds als een huis en zal zijns inziens ook niet binnenkort afgeschafte worden, al hebben protestanten en orthodoxen er voor hun priesters en voorgangers nooit voor gekozen. August Hans den Boef – vrijdenker van het jaar 2010 – laat in *Hoe staat het met de scheiding van kerk en staat?* vrijwel geen aspect van deze kwestie onbesproken, terwijl Marius de Geus in *Richard Dawkins over god, geloof en evolutie* een verrukkelijk overzicht hiervan geeft. Vervolgens bespreekt Weia Reinboud bondig en

persoonlijk *Vaag denken binnen en buiten religies*, waarbij ze gelukkig ook pseudowetenschap en alternatieve geneeswijzen noemt. Daarna komen de vaste rubrieken *Hard rain* van Hans Ramaer, *Uit het land van Proudhon* van Thom Holterman, *Sterke verhalen* door Boudewijn Chorus en een groot aantal boekbesprekingen door verschillende auteurs. Het nummer wordt afgesloten met uitvoerige informatie over oudere uitgaven en reprints van De AS/Kelderuitgeverij/De Vooruitgang. Drijvende kracht achter dit alles is, al jaren, Wim de Lobel.

Constandse's brochure *De ellende der religie* uit 1923, gedrukt voor zijn uitgeverij Alarm door N.H. Luigies en Zonen in Rotterdam, was voornamelijk gericht tegen de theoloog A.H. den Hartog en de door hem opgerichte vereniging "De Middaghoogte" – een aardig gevonden tegenhanger van "De Dageraad". Den Hartog en de zijnen beoogden door filosofie en wetenschap de godsdienst te ondersteunen, maar in deze brochure ontkracht Constandse, welsprekend en zeer goed onderlegd, hun argumenten een voor een. Veel van wat hierin staat is nog steeds geldig en actueel, al is de wetenschappelijke kennis soms verouderd en ten opzichte van het heden uiteraard onvolledig. Uiteindelijk komt, stelt hij, de religie neer op negatieve gedachten en mythen over de werkelijkheid.

Het kan ons, in 2011, wel eens moedeloos maken te zien dat na 88 jaar, en al eeuwen daarvoor, rationeel denken de duisternis der religie nog steeds niet heeft overwonnen. Hoe diep de religie in het menselijk denken verankerd zit hebben evolutiebiologen en psychologen de laatste jaren wel duidelijk gemaakt, al roep je nog zo hard dat het sprookjes en mythen zijn. Gevaarlijke mythen bovendien. Je zult maar Palestijn zijn en geconfronteerd worden met een bezetter (al 44 jaar!) die beweert dat jouw land hem door zijn god beloofd is, of met een landgenoot, islamist, die vindt dat alle ongelovigen en afvalligen dood moeten ...

DE ELLENDE VAN DE RELIGIE

DE AS 172

Lezers reageren

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden brieven niet te plaatsen en bij plaatsing in te korten of er uit te citeren. Scheldwoorden en/of beledigingen ad hominem (spelen op de man i.p.v. op de bal) worden resoluut verwijderd. Plaatsing houdt niet in dat de redactie achter de inhoud staat. De briefschrijver is en blijft te allen tijde verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor de inhoud van zijn reactie.

Denkfout?

Marcel Klein - pagina 5, DV nummer 3, april 2011, "Schelden doet soms wel pijn" - vindt dat we een denkfout maken als we denken dat schelden geen pijn doet. Citaat: "*Ik koos de titel van mijn betoog vanwege een denkfout die zijn oorsprong schijnt te vinden in het primitieve maar hardnekkige bijgeloof dat lichaam en geest los van elkaar staan - alsof de geest een entiteit is die los staat van het lichaam. Rudimentaire overblijfselen van dit bijgeloof lijken zelfs onder vrijdenkers nog aanwezig te zijn, gezien het onderscheid dat sommige prominente vrijdenkers schijnen te maken tussen fysiek geweld en verbaal of schriftelijk geweld.*" Vervolgens verhaalt Klein over onderzoek met MRI-scans waaruit zou blijken dat ook verbaal geweld vergelijkbare verschijnselen in de hersenen opwekt als fysiek geweld.

Ik wil hier de implicaties van dat moderne onderzoek niet bagatelliseren, maar stel wel dat het juist Marcel Klein is die hier een denkfout maakt, een logische denkfout wel te verstaan, door een relevant detail te 'vergeten'. In zijn redenering neemt hij namelijk niet mee dat ook allen die wèl logisch, rationeel denken, dat noodgedwongen moeten doen op basis van de huidige stand van de wetenschap, of eigenlijk: wat daarvan doorgedrongen is tot het individu. Zo beschouwd was er alle eeuwen niet bij voorbaat sprake van een logische denkfout. Immers, MRI-scans zijn er pas sinds heel kort. Ook tegenwoordig zijn nog maar weinig mensen op de hoogte van de implicaties van die scans. En dan nog: er is voorlopig nog heel wat discussie binnen de wetenschap zelf over de vraag hoe die waarnemingen nu eigenlijk het beste geïnterpreteerd kunnen worden.

Klein had dit aspect moeten beseffen en melden en had dan de term 'denkfout' wellicht ook achterwege gelaten. Door nu al, anno 2011, op basis van die zeer recente bevindingen te spreken over '*een denkfout die zijn oorsprong schijnt te vinden in het primitieve maar hardnekkige bijgeloof dat lichaam en geest los van elkaar staan*' beschuldigt Klein zelfs de goedwillende mensen geheel ten onrechte van fout redeneren. *Peter de Valença*

Naschrift redactie: wij beperken ons hier tot een artikel uit de Volkskrant van 2 april 2011

Godsdienstvrijheid? Dat bestaat niet!

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

Een béetje vermoeiend is het wel: het te pas en te onpas zich beroepen op 'godsdienstvrijheid'. Zoals Rob Tielman onlangs op Human.nl betoogde, bestaat sinds 1983 godsdienstvrijheid niet meer.

Als voorzitter van het Humanistisch Verbond (van 1977 tot 1987) was Tielman nauw betrokken bij de totstandkoming van de Grondwet van 1983, die nog steeds van kracht is. Het doel was om te komen tot een gelijke behandeling van godsdienstige en ongodsdienstige Nederlanders. Mede dankzij de inzet van Tielman en het HV is er daardoor in de Grondwetsartikelen 1 en 6 nu sprake van een gelijkschakeling althans nevenschikking van godsdienst en levensovertuiging. Deze gelijke behandeling kwam in nauw overleg met de Tweede Kamerleden Annelien Kappeyne van de Coppelio (1936-1990, VVD) en Hein Roethof (1921-1996, PvdA) tot stand.

Artikel 1 luidt:

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Artikel 6 luidt:

1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid

volgens de wet.

2. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

Hoe vooruitstrevend deze Grondwet ook is: de tekst gaat niet ver genoeg. Het woord 'godsdienst' dient geheel uit de Grondwet te verdwijnen, daar godsdienst niet meer is dan een levensovertuiging, om precies te zijn: een van de vele. Er is geen reden (meer) om godsdienst apart te noemen, omdat een dergelijke vermelding ruimte laat voor (een onterecht beroep op) een bijzondere positie. Denk maar aan het beroep op godsdienstvrijheid bij zulke kwalijke zaken als besnijdenis van jongens en meisjes, onverdoofd ritueel slachten, vrouwenachterstelling, boerka's, achterstelling van holebi's, censuur op spotprenten en teksten, enz. We moeten allen die hebben geijverd voor de totstandkoming van de Grondwet van 1983 uiteraard dankbaar zijn, maar nu, drie decennia later, is het tijd om de volgende stap te zetten. Of het lukt? Dat hangt ook van ons af.

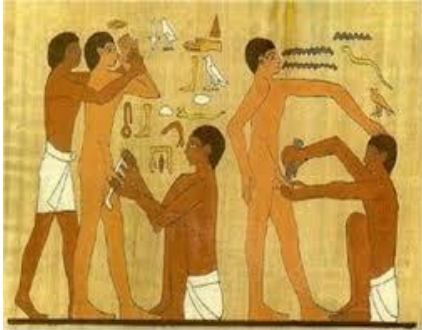
In Memoriam Annie de Lobel-Pieterse

Waar Wim was zag je Annie op de bijeenkomsten van De Vrije Gedachte. Zo 'duidelijk aanwezig' als Wim kan zijn, zo bescheiden, maar zonder valse bescheidenheid, was Annie. Behulpzaam, maar zonder onderdanigheid. En altijd vriendelijk. Ze was een mens van goede wil. Zoals de Fransen plegen te zeggen *une brave femme*, een goede, moedige, flinke vrouw. Annie is 78 jaar geworden en heeft meer dan zestig daarvan doorgebracht met haar maatje, Wim de Lobel. Niet alleen bij hem laat ze een onaangename leegte achter. Annie overleed op 23 april 2011.

Ook weg met besnijdenis

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte

Terecht vraagt de ‘spek etende jood’ Katan zich in zijn column af of na het verbod op onverdoofd slachten nu ook de besnijdenis van jongens voor een verbod in aanmerking komt. Hoe kan iemand die

zich zo uitdagend laat voorstaan op zijn geëmancipeerdheid, genitale verminking van mannelijke baby's billijken? Omdat het zo'n oude traditie is, net als het keel afsnijden van slachtdieren? Het verleden is echter wel een verklaring, maar nooit een argument. Als het altijd zo geweest is, kan het wel eens de hoogste tijd zijn om aan een wantoestand een einde te maken. Het is toch ongehoord dat ouders uit religieuze motieven de lichamelijke integriteit van hun kinderen mogen schenden. Het is al erg genoeg dat ze de geestelijke ongereptheid van jonge mensen aantasten door hen in een godswaan op te voeden. Kunnen ze niet wachten tot hun jongen volwassen is en eventueel vrijwillig zijn voorhuid aan Jahweh of

Allah offert? Anders dan de eveneens verfoeilijke kinderdoop mismaakt besnijdenis een mannelijk mens voor het leven.

Het blijft moeizaam!

Een korte impressie van de Algemene Leden Vergadering van 23 april jl.

ENNO NUY, ondernemer, tevens hoofdredacteur De Vrijdenker.

Ongeveer tien procent van onze leden bezocht de ALV ondanks het mooie weer en Pasen, maar misschien gelokt door de vrije verkoop uit onze bibliotheek. De heren Hagenaars, Neerhoff en Bakker (die inmiddels wegens herhaald wangedrag werd geroyeerd, wat een dieptepunt in onze vereniging genoemd mag worden) kwamen niet ter vergadering maar beperkten zich tot het aanspannen van een rechtszaak (een nog groter dieptepunt) tegen het zittend bestuur. Een van de aanwezigen stelde voor de vertrouwensstem en het (her)kiezen van bestuursleden van de agenda te schrappen opdat eerst hoor en wederhoor zou kunnen worden gepleegd. Dit voorstel werd door de vergadering afgewezen.

Een voorstel van Peter de Valença met een gelijksoortige strekking en tevens het advies een commissie van goede diensten in het leven te roepen voor een bemiddelingspoging werd na veel krakeel (helaas werden hier en daar grote woorden gebruikt en struikelden sommigen over een verkeerd begrepen woord) afgewezen, ook nu met een grote meerderheid van stemmen.

Met overgrote meerderheid van stemmen verleende de vergadering vervolgens voorzitter Anton van Hoof het door hem gevraagde vertrouwen en werden de overige bestuursleden herbenoemd.

So far so good, zou je zeggen. Maar het diepe meningsverschil is natuurlijk niet uit de wereld en een rechtszaak ligt in het verschiet. Kan het beroerder? Hagenaars, Neerhoff en Bakker leggen zich nergens bij neer en hopen nu via de rechter te bereiken wat hen via de geijkte verenigingskanalen – inclusief hoor en wederhoor – niet lukte. Dat lijkt in strijd met democratische beginselen. Dat probleem lossen ze op door hun tegenstanders (en dat zijn er toch nogal wat) te beschuldigen van manipulatie, censuur en wat dies meer zij.

We wachten nu maar af, in vertrouwen, dat wel maar het blijft moeizaam. Reuring is prima, laat het vooral botsen en kletteren, maar het moet wel om de inhoud gaan, de beginselen. En daarover discussieer je in goed Nederlands, niet met diskwalificaties en scheldwoorden. Jammer, dit alles.

Waar‘in’ geloven mensen?

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Als Meester ging vertellen werd het stil in de klas. Hij schilderde met woorden. Je zag de Kaninefaten en de Batavieren de Rijn afpeddelen. Het waren wilden gehuld in dierenpelzen. Ze leefden van de visvangst en de jacht. Ze wisten dat de buit boven een vuurtje geroosterd beter smaakte, helaas was vuur maken een omslachtige, tijdrovende bezigheid. Door een takje tussen de handen te rollen, werd wrijvingswarmte opgewekt en daarmee kon dor spul vlam vatten. Ook werden er vuurstenen gebruikt. Wie goed was in vuur maken, stond hoog in de pikorde. Vermoedelijk haalde Meester wat tijdsepisoden door elkaar, maar mysterieus en spannend was het wel.

Jaren later las ik dat die volkeren ontzag hadden voor de dondergoden Donar en Wodan. Tja... als je uren met een stokje zit te prutsen en een ander laat zo ver het oog reikt de wereld onder donderend geroffel fel oplichten, dan ben je vol bewondering voor die persoon. Met de huidige kennis is het simpel de dondergoden aan de kant te schuiven. De menselijke ontwikkeling heeft op diverse gebieden het bijgeloof ontkracht, maar niet vernietigd. Nog steeds ziet men god als een moreel wezen. Een idee-fixe voor een bovennatuurlijke macht die alleen maar liefde kent voor de mensheid. Wat mij betreft, als men zich daarbij lekker voelt, vooruit dan maar. Bedenklijker wordt het als men uit naam van dat wezen ten strijde trekt. Het geloof heeft veel ellende over de mensheid uitgestort. Heilige oorlogen zijn er altijd geweest en ze zijn er nog. Dat ligt niet aan een god. Dat ligt aan de teksten waarmee mensen het geloof omschrijven, in elkaar zetten. God stuurt zijn enige zoon naar de aarde. De goddelijke zoon loopt aanvankelijk over het water, verandert water in wijn en vermenigvuldigt brood. Jaren later doet zijn vader het in de Sinai woestijn voor hongerige Joden nog een keer dunnetjes over, er dwarrelt manna uit de hemel. De zoon wordt uiteindelijk gekruisigd om onze zonden te vergeven. Je moet erin geloven, maar het heeft – naar mijn idee – niets met god te maken. Wel met bijgeloof.

Waar heeft god dan wel mee te maken? Als we het beestje een naam moeten geven, heeft god te maken met het wonder van het bestaan en het mirakel van het leven. Het bestaan: volgens zekere kosmologische theorieën zijn er meerdere heelallen. Iedereen geloofde, wellicht onder invloed van de bijbel, dat er maar één heelal bestaat en daarom kende het woord heelal geen meervoudsvorm. Volgens Wikipedia is het heelal een synoniem voor alle materie en energie in het ruimte-tijdcontinuüm waarin wij bestaan. Dat klinkt aannemelijk. Maakt het ook aannemelijk dat de geest van het heelal, de geest van mogelijk meerdere heelallen, van alles wat er is, op het idee komt om zijn enige zoon naar aarde te sturen? Bijbelse prietpraat.

Bestaat die geest dan? Volgens mij wel, maar die geest is onzichtbaar en kun je alleen aanvoelen. Die kun je aanvoelen als je een kind ziet geboren worden. Als je een mens de ‘geest’ ziet geven. Als je een zaadje uit de aarde ziet opkomen en groeien. Als je een boom bladeren ziet aanmaken. Maar die geest kun je ook aanvoelen, meemaken als een vulkaan uitbarst en complete dorpen met bewoners en al onder de lava verdwijnen, of als er een aardbeving plaatsvindt, of als een kuststrook door huizenhoge golven wordt verzwolgen en er duizenden mensen worden meegesleurd en verdrinken.

Die geest behelst het bestaan en het leven op dat bestaan. Die geest is strikt neutraal, niet goed, niet slecht. Die geest wil ten koste van alles bestaan, scheppen, en kan niet anders dan zich zo manifesteren. Dat we bestaan is niets minder dan een godswonder. Iedere dag levert het bewijs.